

УДК 929(477)Потебня

«ЯЗЫКЪ ЕСТЬ ВМѢСТЪ ПУТЬ СОЗНАНІЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХЪ И ПРАВСТВЕННЫХЪ ИДЕАЛОВЪ» (ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА О. ПОТЕБНІ)

Мироненко О.В.

Херсонський державний університет

У статті розглянуто філософське розуміння О.Потебнею мови як засобу пізнання естетичних та моральних цінностей. Розкрито найтісніший зв'язок мови і мислення, вказано на те, що через мову можна виявити думку, яка виникає у свідомості особистостей. Мову О. Потебня розглядав у тісному зв'язку з культурою, оскільки пізнання дійсності відбувається шляхом мистецтва та слова. Актуальним є питання білінгвізму у епістолярній спадщині, де основна увага звертається на мисленнєву та пізнавальну діяльність індивідуумів. Саме через мову, на думку О. Потебні, можна побачити особливі варіації елементів мислення.

Ключові слова: мова, мислення, філософія, естетичні та моральні цінності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства все актуальнішим є звернення до витоків та поглядів науковців міжнародного рівня до питання мови та мовлення. Не став винятком і О. Потебня, оскільки його наукова та епістолярна спадщина викликає інтерес як у зарубіжних, так і у вітчизняних науковців. Він був видатним українським лінгвістом, філософом, фольклористом, етнографом, літературознавцем, педагогом, громадським діячем. Його філософські погляди на мову, яку він роз-

глядав у взаємозв'язку з культурою, мисленням, не втратили своєї значущості. О. Потебня у своїй епістолярній спадщині розкриває особливості розуміння різних понять, аналізує явище білінгвізму, його специфіку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегральне дослідження мовної картини світу О. Потебні було висвітлено у працях Л. Булаховського, І. Житецького, Д. Овсянико-Куликовського, І. Срезневського, І. Білодіда, Г. Вишневської та інших, які у своїх працях розглядали

взаємопов'язаність мови і мислення, філософські погляди вченого на різні лінгвістичні поняття.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній лінгвістиці актуальним є питання щодо філософського розуміння мови як засобу пізнання естетичних та моральних цінностей.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення філософських поглядів О. Потебні на значення і роль мови, специфіку білінгвізму, його особливості та взаємообумовленість мови і мислення.

Виклад основного матеріалу. Потебня Олександр Опанасович – це видатний український мовознавець, етнограф, фольклорист, літературознавець, педагог, громадський діяч, філософ. Він є автором багатьох наукових розвідок, а саме: «Думка і мова», «Мова і народність», «Загальна літературна мова і місцеві наріччя», «Естетика і поетика слова», «Про зв'язок деяких уявлень у мові» тощо. Наукові погляди О. Потебні розкриваються і у епістолярній спадщині, яка репрезентована у праці «Мова. Національність. Денаціоналізація», що є актуальною і донині.

О. Потебня з філософської точки зору підходив до розуміння однакових понять різними людьми, вказуючи на те, що «понимаючі друг друга можуть бути сравнені з двома різними музикальними інструментами, приведеними между собою в такую связь, что звукъ одного изъ нихъ вызываетъ не такой же, но соответственный звукъ другого. Какимъ образомъ подъ словомъ «свѣча», я могу понимать точно то же, что мой собеседникъ, когда органы воспріятій у насъ различны, а накопленіе воспоминаній (объ этомъ) различно гораздо болѣе того?» [2, с. 80]. Відповідно до цього твердження науковець зазначав, що «всякое, даже самое полное понимание есть въ то же время непонимание» [2, с. 80].

О. Потебня чітко визначав найтісніший зв'язок мови і мислення, вказував на те, що через мову можна виявити думку, яка виникає у свідомості адресанта і адресата, оскільки «языки потому только служатъ обозначеніемъ мысли, что они суть средства преобразования первоначальныхъ, до-язычныхъ элементовъ мысли и поэтому могутъ быть названы средствами сознанія мысли» [2, с. 83], але мова – це не тільки «извѣстная система пріемовъ познанія, какъ и познаніе необособлено отъ другихъ сторонъ челевѣческой жизни. Познаваемое дѣйствуетъ на насъ эстетически и нравственно» [2, с. 84].

Досліджуючи питання розвитку мов та їх особливості, науковець стверджував, що необхідно звертати увагу на зв'язки між ними та відношення, оскільки «языки различны не только по степени своего удобства для мысли, но и качественно, то есть такъ, что два сравниваемые языки могутъ имѣть одинаковую степень совершенства при глубокомъ различіи своего строя. *Общечеловѣческія* свойства языковъ суть: по звукамъ – членораздѣльность, съ внутренней стороны – то, что всѣ они суть системы символовъ, служащихъ мысли. Затѣмъ всѣ остальные ихъ свойства суть *племенные*, а не общечеловѣческія. Нѣтъ ни одной грамматической и лексической категоріи, обязательной для всѣхъ языковъ. Хотя въ настоящее время языкознаніе большею частью не въ состояніи услѣдить за тѣмъ, какимъ об-

разом первоначальная техника мысли, условленная языкомъ, сказывается въ сложныхъ произведеніяхъ мысли» [2, с. 83].

На думку вченого, різні зміни у системі мови повинні відображатися у мислетворчих здібностях індивідів, оскільки «языкъ можно сравнить съ зрѣніемъ. Подобно тому какъ малѣйшее измѣненіе въ устройствѣ глаза и дѣятельности зрительныхъ нервовъ неизбѣжно даетъ другія воспріятія и этимъ вліяетъ на все міросозерцаніе челоуѣка; такъ каждая мѣлочъ въ устройствѣ языка должна давати безъ нашего вѣдома свои особыя комбинаціи элементовъ мысли. Вліяніе всякой мѣлочи языка на мысль въ своемъ родѣ единственно и ничѣмъ незамѣнимо» [2, с. 84].

Актуальним є й твердження про білінгвізм як двомовність у епістолярній спадщині О. Потебні, де він зазначає, що «челоуѣкъ, говорящій на двухъ языкахъ, переходя отъ одного языка къ другому, измѣняетъ вмѣстѣ съ тѣмъ характеръ и направленіе теченія своей мысли, при томъ такъ, что усиліе его воли лишь измѣняетъ колею его мысли, а на дальнѣйшее теченіе ея вліяетъ лишь непосредственно. И наоборотъ, если два и нѣсколько языковъ довольно привычны для говорящаго, то вмѣстѣ съ измѣненіемъ содержанія мысли невольнo обращается то къ тому, то къ другому языку» [2, с. 84-85].

Звертаючись до питання двомовності, науковець стверджував, що знання двох мов у ранньому віці «не есть обладаніе двумя системами изображенія и сообщенія одного и того же круга мыслей, но раздвояетъ этотъ кругъ и напередъ затрудняетъ достиженіе цѣльности міросозерцанія, мѣшаєтъ научной абстракціи. Если языкъ школы отличенъ отъ языка семейства, то слѣдуетъ ожидать, что школа и домашняя жизнь не будутъ приведены въ гармоничныя отношенія, но будутъ сталкиваться и бороться другъ съ другомъ» [2, с. 88-89].

Актуальним є питання перекладу текстів з однієї мови на іншу, де слід пам'ятати про те, що «слово одного языка не покрываетъ слова другого, то тѣмъ менѣе могутъ покрывать другъ друга комбинаціи словъ, картины, чувства, возбуждаемыя рѣчью; соль ихъ исчезаетъ при переводѣ; остроты непереводимы. Даже мысль, оторванная отъ святы съ словеснымъ выраженіемъ, не покрываетъ мысли подлинника» [2, с. 89].

На думку О. Потебні, під час перекладу текстів основна увага повинна приділятися як змістовій частині, так специфіці форми вираження думок, оскільки «говоря, что изъ мысли подлинника мы беремо существенное, мы рассуждаемъ подобно тому, какъ еслибы сказали, что въ орѣхѣ существенное не скорлупа, а зерно. Да, существенное для насъ, но не для орѣха, который немогъ бы образоваться безъ скорлупы, какъ мысль подлинника немогла бы образоваться безъ своей словесной формы, составляющей часть содержанія» [2, с. 89-90].

Значна кількість перекладів з однієї мови на іншу, тобто «увеличеніе количества и напряженности усилій передать средствами одного языка сказанное на другомъ, должно сглаживать ихъ различія. Крімъ того, полагають, что высшее развитіе ослабляетъ въ языкѣ звуковой элементъ и усиливаетъ логическій, считаємый

общекультурным, выводит из употребления своеобразные обороты и поговорочные выражения» [2, с. 79].

О. Потебня спирается на думку відомого слов'янського мовознавця Ф. Міклошича, який був «того мнѣнія, що в языкахъ Европы возникаетъ общій новоевропейскій синтаксисъ, основанный на синтаксисѣ классическихъ языковъ» [2, с. 79].

Вагомий вплив на О. Потебню, як зазначав М. Кочерган, справили «ідеї Гумбольдта, якого він вважав геніальним провісником нової теорії мови, зокрема його теорії мистецтва й науки як явищ людської свідомості, що розвиваються в мові. Багато в чому він був послідовником Штейнтала, особливо в поглядах щодо зближення порівняльно-історичного методу із психологізмом» [1, с. 59].

Досліджуючи синхронічно-діахронічний аспект мов, О. Потебня дотримувався думки, що «препятствія заимствованію и подражанію, поставляемыя въ настоящее время различіемъ языковъ, могутъ сгладиться и исчезнуть. Указанія на это есть въ настоящемъ. И прежде были языки, какъ греческій, латинскій, вліяніе коихъ простиралось далеко за ихъ первоначальныя границы. Теперь есть международныя языки образованныхъ людей всѣхъ націй, зная которые, можно объѣхать весь земной шаръ. И кромѣ этой исключительной всеупотребительности такъ-называемыхъ всемірныхъ языковъ, мы видимъ, что какъ скоро въ данной мѣстности поселяется нѣсколько племенъ, и какъ скоро необходимость заставляетъ ихъ стремиться ко взаимному пониманію, между ними устанавливается общность языка двумя путями: или тѣмъ, что языкъ сильнѣйшаго племени вытѣсняетъ языкъ слабѣйшаго, который при этомъ исчезаетъ (напр., нарѣчія обрусѣлыхъ финновъ), или тѣмъ, что изъ смѣшенія происходятъ амальгамированныя языки, каковы: англійскій, французскій, итальянскій, испанскій, венгерскій» [2, с. 78-79].

Мову О. Потебня розглядав у тісному зв'язку з культурою, оскільки пізнання дійсності відбувається через мистецтво та слова, тому «неправильное музыкальное развитие или полное отсутствие музыки въ жизни лица или части народа (весь народъ безъ музыки не мыслимъ) есть болѣзнь сознания, которая необходимо выразится и во многомъ другомъ» [2, с. 58].

Досліджуючи мовну культуру окремих народів, О. Потебня зазначав, що «такъ какъ народы состоятъ изъ лицъ и соприкасаются между собой через посредство лицъ, то все сказанное своеобразности и замкнутости лица примѣняется и къ народу настолько, насколько его единство сходно съ единствомъ лица. Взаимное вліяніе народовъ есть тоже лишь взаимное возбужденіе. Распространеніе культуры одного народа на другіе кажется намъ объединеніемъ народовъ лишь до тѣхъ поръ, пока мы витаемъ на холодныхъ высотахъ абстракціи. Но если мы сообразимъ, что немногіе признаки, повтореніе коихъ мы замѣчаемъ въ жизни разныхъ народовъ, существуютъ въ дѣйствительности лишь въ группахъ множества другихъ признаковъ, какъ конкретныя явленія» [2, с. 81].

Важливою є концепція О.Потебні про «життя» мови, її функцію та механізми впливу на сприймання світу окремим індивідом чи цілим народом крізь призму літературного мис-

тецтва, де «свойства традиціи, представляютъ странствующіе повѣсти и рассказы. О многихъ изъ нихъ мы, благодаря мастерамъ особаго рода литературныхъ изслѣдованій, какъ Бенфей, Либрехтъ и многіе другіе, можемъ сказать, что ихъ мотивы обошли безъ малаго весь земной шаръ, перебивали и остались у множества народовъ, начиная отъ японцевъ и готтентотовъ. Казалось бы, что эти странствованія суть очевидныя доказательства способности всѣхъ народовъ воспроизводить одно и тоже содержаніе. Но спрашивается, имѣемъ ли мы основаніе назвать эти географическія и хронологическія передвиженія жизнью въ томъ смыслѣ, въ какомъ мы приписываемъ жизнь языку? Конечно, да. Если же такъ, то къ странствующимъ литературнымъ мотивамъ долженъ быть приложенъ тотъ взглядъ, котораго мы держимся относительно формъ языка. Важность грамматической формы состоитъ въ ея функціи, которая, конечно, должна имѣть мѣсто прикрѣпленія. Подобнымъ образомъ главное въ странствующемъ разказѣ есть то, какъ онъ дѣйствуетъ, т.-е. понимается и примѣняется на каждой точкѣ своего пути. Весьма почтенныя литературныя изслѣдованія такихъ разказовъ со стороны ихъ абстрактнаго тождества по своему характеру и значенію равняются такимъ грамматическимъ изслѣдованіямъ, которыя разсматриваютъ не формы, а ихъ препараты, лишеныя функцій, т.-е. жизни. Признаніе, что мотивы странствующихъ повѣстей неизмѣнны, равносильно съ господствующимъ мнѣніемъ, что значеніе корня остается неизмѣннымъ во всемъ семействѣ словъ и падаетъ вмѣстѣ съ этимъ послѣднимъ» [2, с. 82].

Аналізуючи субстанції думки мовознавець, аргументує поняття «суб'єктивної» та «об'єктивної» інформативності, оскільки «само столь обычное и необходимое для насъ противоположеніе мысли и объекта есть тоже субстанція мысли, ибо «безусловно – объективное», то, чѣмъ въ концѣ концовъ условлена наша мысль, намъ совершенно недоступно, а то, что мы называемъ объектомъ, при самомъ правильномъ пониманіи, оказывается тоже мыслью, но еще неотдѣлившейся отъ чувственныхъ воспріятій, еще регулируемою ими. То, что называется ходомъ объективирования мысли, есть терминъ неточный и состоитъ въ равной мѣрѣ въ признаніи элементовъ объекта суб'єктивными» [2, с. 108-109].

О. Потебня онтогенез мови порівнював з розвитком народу, який «имѣетъ безчисленное множество цѣлей, достигаетъ ихъ именно тѣмъ самымъ, что живетъ, но для земного наблюдателя неимѣетъ ни одной конечной» [2, с. 105-106].

Чітко визначав О. Потебня специфіку національності, під якою розумів «ідею національності», а не народність «въ обширномъ смыслѣ, ибо если подъ этою послѣднею будемо понимать не болѣе какъ сосудъ цивилизацій; то и въ такому случаѣ мы не въ состоянні будемъ понять, какъ развитіе содержимаго могло неразрушить сосудъ, (какъ птица, выклевываясь изъ яйца разрушаетъ скорлупу), а напротивъ укрѣпить этотъ сосудъ» [2, с. 104].

Єдиний потужний прогрес, на думку науковця О. Потебні, є «тотъ, который начинается съ лич-

ностей и отъ нихъ расходится кругами, который идетъ изнутри общества» [2, с. 56].

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши епістолярну спадщину О. Потебні можна стверджувати, що науковець з філософського боку розкриває мову як засіб пізнання естетичних та моральних цінностей. Розглядаючи взаємозв'язок мови і мислення, мовознавець О. Потебня стверджував, що через мову можна виявити думку, яка формується

у свідомості особистостей. Природа мови розкривається у тісному зв'язку з культурою, бо пізнання дійсності відбувається завдяки мистецтву та словам. О. Потебня комплексно охарактеризував явище білінгвізму, де сконцентрував увагу на мисленнєвій та пізнавальній діяльності індивідумів. Перспективою подальших досліджень є синхронно-діахронічний підхід до вивчення граматики у наукових розвідках О. Потебні.

Список літератури:

1. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М.П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 464 с.
2. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова // О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992. – 155 с.
3. Потебня А.А. Мысль и язык: Полное собрание трудов / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
4. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / А.А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.
5. «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та інші. – 3-тє вид., зі змінами і доповненнями. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.
6. Bartschat B. Ideengeschichtliche Bezüge zwischen Chajim Steintal und Aleksandr Afans'evič Potebnja // Linguistische Arbeitsberichte. – 1987. – Bd. 63. – S. 1-12.
7. Dollud Lewtchuk Kerecuk N. Alexander O. Potebnia (1835–1891) // Aproximazhes – Europa de Leste em Lngua Portuguesa. – Brasília; Lisboa, 1989. – Suplemento 3. – P. 125–132.
8. Hammer B. Humboldt and Potebnja zum Wortbegriff // Sprache, Mensch und Gesellschaft — Werk und Wirkungen von Wilhelm von Humboldt und Jacob und Wilhelm Grimm in Vergangenheit und Gegenwart. – Berlin, 1986. – Bd. I – S. 312–321.
9. Kristan-Heinze S. A. A. Potebnъ und seine Beziehung zur deutschen Sprachwissenschaft // Linguistische Studien. Reihe A: Arbeitsberichte. – 1990. – Bd. 203 – S. 116–138.

Мироненко О.В.

Херсонский государственный университет

«ЯЗЫКЪ ЕСТЬ ВМѢСТЪ ПУТЬ СОЗНАНІЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХЪ И ПРАВСТВЕННЫХЪ ИДЕАЛОВЪ» (ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ А. ПОТЕБНИ)

Аннотация

В статье рассматривается философское понимание А. Потебней языка как средства познания эстетических и нравственных ценностей. Раскрыто тесную связь языка и мышления, указано на то, что через язык можно выявить мнение, возникающее в сознании личностей. Язык А. Потебня рассматривал в тесной связи с культурой, поскольку познание действительности происходит путем искусства и слова. Актуальным является вопрос билингвизма в эпистолярном наследии, где основное внимание обращается на умственную и познавательную деятельность индивидумов. Именно через язык, по мнению А. Потебни, можно увидеть особые вариации элементов мышления.

Ключевые слова: речь, мышление, философия, эстетические и нравственные ценности.

Mironenko O.V.

Kherson State University

«THE LANGUAGE IS THE WAY OF BOTH CONSCIOUSNESS OF AESTHETIC AND MORAL IDEALS» (EPISTOLARY HERITAGE OF O. POTEBNIA)

Summary

The article deals with O.Potebnia's philosophical understanding of the language as a means of knowledge of aesthetic and moral values. The closest connection between the language and thinking is shown, the article reflects that the thought appearing on the mind of a person can be seen with the help of the language. O. Potebnia analyzed the language in a close contact with the culture, as knowledge of reality through art and words. The issue of bilingualism in epistolary heritage is actual, where the main attention is paid to thinking and cognitive activity of individuals. According to O. Potebnia you can see special variations of elements through the language.

Keywords: language, thought, philosophy, aesthetic and moral values.